

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՔ ԵՒ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆՔ

ԶԱՐՄԱՆԱԼԻ ՆԱԽԱԶԳԱՅՈՒՄ ՄԸ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ.

Ա.

Լա Մաժիսիկն անունով գաղղիական երկայտրկ նաւը Քալիֆոռնիայի Սան-Ֆրանչիսքոյ քաղաքին նաւահանգստին մէջ քանի մը շաբաթ կենալէն վերջը՝ կպատրաստուէր ճամբայ ելլալու։ Մէջի երիտասարդ սպաներէն մէկը՝ Բրնէ Ժեռլոս անունով, որ բոլոր օրը մտայոյզ կերեւէր, իրիկուան դէմ իւր ընկերներուն մէկուն մօտեցաւ.

— Սիրելիդ իմ, կամպէր, ըսաւ իրեն, քեզի գաղտնիք մը ունիմ հաղորդելու եւ ծառայութիւն մը խնդրելու։

— Խօսէ, պատասխան տուաւ կամպէր։

— Այս գիշեր կուզեմ մնաք բարովս ընել մէկու մը։ Շատ մտածեցի որ այս վերջին տեսութիւնը չընեմ. սակայն վերջապէս կտեսնեմ որ պիտի չկարենամ ետ կենալ։ Խոհեմութեամբ կուզեմ վարուիլ. բայց եւ այնպէս՝ երկիւղի մէջ եմ. եւ որպէս զի վտանգ մը չհանգիպի՝ կփափագիմ որ դուն ինձ օգնես։ Կէս գիշերուան՝ խնդրեմ որ տունին մօտերը առանձին տեղ մը քաշուած կենաս, ու գիտես որ եթէ մէկը տեսնես որ կուգայ՝ մեզ իմաց սրաս։ Միտքս դը-

րած եմ որ քանի մը վայրկեանէն աւելի չը-
կենամ. եթէ գժբաղդ բան մը չհանդիպի՝
իսկոյն տունէն կելլեմ ու քեզի հետ մէկտեղ
նաւ կդառնամք» :

Այս ըսելով տունին նշանները տուաւ որ
բարեկամը կարենայ ճանչնալ զայն : Լամ-
պէր ուրիշ պատասխան չտուաւ իւր ընկե-
րոջը՝ բայց եթէ ձեռքը սեղմել՝ ըսելով,
« Հանդարտ եղիր, նշանակած տեղդ կգըտ-
նուիմ » :

Ժաք-Լամպէր՝ Ժէրպոյէն քանի մը տարի
մեծ էր, ուստի եւ նորա մտատանջ կերպը
տեսնելով՝ համարեցաւ թէ իւր երիտասարդ
պաշտօնակիցը երեւակայութեամբ վտանգը
կմեծցընէր, բայց եւ այնպէս՝ պատրաս-
տութիւն տեսաւ որ եւ իցէ արկածից գի-
մագրաւելու : Երեկոյեան ժամը 10-ին՝ չը-
գիտնալով թէ ինչ բանի անցընէ ժամանա-
կը՝ գնաց մոնթ (խաղատուն) մը մտաւ ու
անկիւն մը քաշուեցաւ. իւր զինուորական
համազգեստը հանած էր եւ քաղաքական հա-
գուստ հագած, որպէս զի աչքի չզարնէ ու չը-
ճանչցուի : Այն ժամանակները Քալիֆոռնիոյ
մէջ ոսկիի հանքը դեռ նոր գտնուած էր,
ուստի եւ Մոնթէի մը ներկայացուցած տե-
սարանը կարգէ դուրս բան մըն էր : Խաղա-
սիրութեան տենդը ամենուն սիրտը կեռա-
ցընէր, եւ անվտանգութիւն եւ կասկած՝ ա-
մենուն վրայ տիրած էր. խաղացողը՝ զէն-
քով վառուած էր, մէկ ձեռքը խաղի թըղ-
թերը՝ միւս ձեռքը *րեկորլեր* (ատրճանակ)
բռնած, այնպէս կխաղային : Սեղանոյն վրայ
գիզուած ոսկւոյ կոյտերը ամենուն ցանկու-
թիւնը կվառէին : Խաղին արկածները շատ
անգամ մեծ շփոթութիւններ, կռիւներ ու
արիւնհեղութիւն կպատճառէին : Լամպէրին
գիմացը՝ դահլճին անդի ծայրը խաղի սե-
ղան մը կար, որուն բոլորովը երեսուն հո-
գի ժողովուած էին, ամէն հասակէ մարդիկ
այլ եւ այլ հագուստով եւ ընկերութեան
այլ եւ այլ աստիճաններէն : Կերեւար թէ
խաղը որոշիչ վիճակ մը առնելու վրայ էր,

որովհետեւ խաղացողներուն մէջ լռութիւն
տիրած էր : Լամպէր աչուրները դարձուց
ասոնց վրայ եւ կդիտէր իրենց բազմայոյզ
կերպարանքը : Մէյմ՝ ալ յանկարծ սաստիկ
աղաղակ մը բրգաւ, անէծք եւ հայհոյանք :
Խաղացողները յարձակեցան յաղթողին վրայ,
զարկին դաշոյնով եւ արեանը մէջ թաթխե-
ցին ողորմելին : Այս տեսարանը երկար չքշեց,
հանդիսականք ելան հեռացան, եւ ոչ ումեք
հոգը չեղաւ գժբաղդ սպանուողին վրայ :

Լամպէր ժամացոյցն հանեց եւ տեսնելով
որ կէս գիշեր է, աճապարեց դուրս ելալ :
Ժէրպոյին նշանակած տունը ծովէն քիչ մը
հեռու էր ու Սան-Ֆրանչիսկոյէն փարսախ
մը դուրս. ճամբուն երկու կողմը ծառեր տըն-
կուած էին, որով բարձր ցանկ մը կձեւանար :
Թէպէտ Լամպէր շատ շուտ կքալէր, բայց սիր-
տը հանգստութիւն մը սկսաւ զգալ : Սպա-
նութեան ահաւոր տեսարանէն ետքը սիրտը
կարծես թէ կսլանար օդոյն մաքրութեամբ
ըր, գիշերուան շողշողուն թափանցկու-
թեամբը, անխռով լռութեամբը եւ ծառե-
րուն սփռած հոտերովը : Քիչ ատենէն տե-
սաւ տունը՝ որ իտալական ամարանոցի նման
ձերմակ սլատեր՝ կանաչ պարսկափեղկեր
(persien) ու արտաքին պաշտգամ (թերասա)
մը ունէր, եւ պատուհաններէն լոյս կերեւար :
Լամպէր ժպտեցաւ. « Անշուշտ, կըսէր, մեր
բարեկամը անխռով մնաք բարով մը կընէ
այս հանգստեան պահուս » : Քայլերը ծանրը-
ցուց, եւ ահա յանկարծ շառաչիւն մը լսեց,
բոց մը փայլեցաւ իրմէն 30 քայլ հեռու : Մա-
հագոյժ նախազգացմամբ մը վազեց եւ տե-
սաւ խեղճ Ժէրպոյն գետին ընկած եւ կուրծ-
քը երկու գնտակէ զարնուած : Վեր վերցուց
Լամպէր, գրկեց եւ կանչեց : Ժէրպոյ ծանրը-
ցած աչուրները բացաւ, ճանչցաւ բարե-
կամը եւ թէպէտ մահուան քրտինքը կվա-
զէր՝ վերջին ճիգն ընելով ըսաւ. « Ո՛վ բա-
րեկամ, վրէժս առ » :

Այս ըսաւ ու գլորեցաւ յետին շունչը
տուաւ : Լամպէր որ իրեն վրայ ծռած էր,

ստք ելաւ, սիրտը տագնապ մը ընկաւ, կկարծէր որ մէկ ուրիշ հարուած մըն ալ իւր վրայ պիտի պարպուի. բայց տեսնելով որ ամէն բան խաղաղ է, սիրտ առաւ ու կմտածէր թէ պաշտօնակցին մարմինը ինչ ընէ: Ձէր կըրնար հետը տանել, բայց եւ հոն անխնամ թողուլ՝ սիրտը չէր քաշեր:

Մինչ այս մինչ այն՝ հեռուանց թիակներու ծովու մէջ հանած ճղիւիւնը լսեց: Անշուշտ, ըսաւ, ժէրպոյ առաջուց ապսպրած էր որ նաւուն մակոյկներէն մէկը գայ զինքը հոնկէց առնուլ: Իրօք ալ այնպէս էր: Վաղեց կամպէր եւ ուժգին աղաղակելով աճապարեցուց նաւաստիները: Հասան նոքա շտապաւ, ցամաք ցատքեցին ու կամպէրէն առաջնորդուելով գնացին գէպի տխուր ճանապարհը: Երբ բլրակէն վեր կենէին՝ տեսան որ մարդ մը ժէրպոյի գիակին վրայ ծռած՝ վերքերը կղնէր: Ձկրցան իրեն գէմքը տեսնել, վասն զի փոնֆոն (վերազգեստը) երեսին վրայ իջեցուցած էր, եւ ոտքի ձայն լսելուն պէս՝ աներեւոյթ եղաւ: Ետեւէն վաղեցին, բայց իզուր: Կամպէր նաւաստիներուն օգնութեամբը առաւ ժէրպոյին մարմինն ու նաւը տարաւ: Իւր առջի հոգն եղաւ նաւապետին իմացընել եղածը, որ եւ իսկոյն ցամաք իջաւ եւ հիւպատոսին գիմեց որ պէտք եղածըն իգործ դնէ: Գնացին աճապարանօք այն տունը մտան, բայց մէջը մարդ չգտին: Նաւապետը յանձնեց հիւպատոսին որ կարեւոր միջոցն իգործ դնէ մարդասպանը գտնելու, եւ որովհետեւ չէր կրնար ուշանալ այլ եւս, ուստի հարկ եղաւ որ ինքը նաւ դառնայ եւ ժէրպոյին յուղարկաւորութիւնը նաւուն մէջը կատարէ՝ ժամանակ չկորուսանելու համար:

Արեւը ծագելու վրայ էր, երբ նաւը ճամբայ ելաւ: Սպայք ժողոված երկար ժամանակ ժէրպոյին վրայ կիսօսէին, եւ իրեն տըխուր մահուան ծածկալից պարագաներուն վրայ իրարու հետ կխորհրդածէին: Որոշուեցաւ որ արեւը մար մտնելու ժամանակ կատարուի մեռելոյն ծովաթաղումը: Այս հան-

դէսը պարզ է եւ սրտաշարժ: Սպայք եւ նաւաստիք կժողովուին իրենց ընկերոջն վերջին բարեւը տալու: Քահանայն հանգստեան աղօթքներն ու շարականները կըսէ, եւ արեւը մտածին պէս դիակն աղգային դրօշակի մը մէջ պատած՝ ոտքն ալ երկաթէ գնտակ մը կապած կիջեցընեն իրեն ջրեղէն տապանին մէջ: Որոշուած ժամանակէն քիչ մը առաջ՝ կամպէր յանձնած էր զեկավարին որ հանգէսն սկսելուն պէս գայ իրեն իմացընէ, եւ ինքը վար իջած խղիկին մէջ կհագուէր: Երբ սուրը մէջքը կապեց եւ գլխարկը դըլուխը կգնէր, ջուրին մէջ ընկած մարմնոյ ճըփճըփիւնը լսեց: Բարկութիւն եւ տրտմութիւն սիրտը պատեցին. վասն զի բարեկամին թաղումը կատարուած էր առանց իւր ներկայութեան: Նոյն ժամայն գէպի լուսամուտը գիմեց որ պաշտօնակցին մարմինը վերջին անգամ մը տեսնէ. բայց՝ դեռ լուսամուտը չհասած՝ նշմարեց որ պատուհանին կպած էր ժէրպոյի մահատիպ գլուխը, մազերէն ջուրեր վազցնելով ու աչուրները արիւնշաղախ, որ մէկ մատն ալ քունքին վրայ բռնած աղաղակեց. «Մի մոռնար վրէժս առնելու»:

Այս ահաւոր տեսարանը փայլակի պէս սրացաւ ու աներեւոյթ եղաւ: Կամպէր դուրս ցատքեց խղիկէն, եւ դեռ վեր չհասած՝ տեսաւ զզեկավարն որ շփոթած թողութիւն կինդրէր իւր մոռացկոտութեանը: Կամպէր չպատժեց զինքը, վասն զի ինչ օգուտ, եղածը եղած էր:

Բոլոր գիշեր միտքը կուգար այն յանկարծակի զգացած սարսափը. բայց վերջապէս ինքն իրեն նեղացաւ եւ ուզեց որ այս երեւութին մեկնութիւն մը գտնէ, եւ յաջողեցաւ: Հասկցաւ որ իւր մտածութեանց արագ մէկ յեղափոխութեամբը կրնար խեղճ ժէրպոյին վերջին անգամ տեսած պատկերը ներկայացնել իրեն, եւ որովհետեւ իւր խղիկը պղտիկ լսւսամուտ մը միայն ունէր, արեւը մտնելու ժամանակը իւր երեւակայութեան

շատ յարմար էր այս տեսարանն ընծայելու : Իսկ թէ ինչէն էր որ ժէրպոյի ձայնը ակընջին էր եկած՝ այն ալ՝ տարակոյս չկար որ իւր ծփեալ մտացն ու երեւակայութեանը մէկ արգիւնքն էր . բայց եւ այնպէս՝ այն խօսքերը մտքէն չելան ու զինքը անհանգիստ կընէին : Բնական բան էր որ ժէրպոյ մեռնելու ժամանակ բարեկամին յանձնէր իւր վրէժն առնուլ . բայց ինչ կերպով նորա իղձը պէտք էր կատարել : Ո՛ր էր մարդասպանը . կըճանչնար ինքը՝ կամ թէ պիտի ճանչնար զինքը մէկ օր մը . հաւանականաբար՝ ոչ . ուստի եւ հարկ չէր կարեւորութիւն մը տալ այն խօսքերուն : Ինչո՞ւ ուրեմն մտատանջուէր . ինչ պարտաւորութիւն ունէր . ժէրպոյ իրեն համար ուրիշ բան չէր՝ բայց եթէ ընկերակից մը . իւր յանցանքը չէր որնա ծածուկ ձեռքէ մը անտառի մը ծայր սպաննուեցաւ : Այս վերջին կէտը զլամպէր աւելի կ'յուզէր . եթէ քիչ մը աւելի շուտ հասած ըլլար հոն՝ կարելի է որ ոճիրը չկատարուէր :

Այս կէս խղճմտանաց խայթը զոր մինչեւ նոյն ատեն չէր ուզած ինքն իրեն խոստովանիլ, կ'հասկըցընէր իրեն թէ ինչ կերպով լըսած կրնար ըլլալ այն տագնապանաց ձայնը : Իւր ականջայ յանցանքին զգացմունքն էր այն՝ որ սրտին մէջ արթննալով կ'իշխեցընէր իրեն բարեկամին վերջին խօսքերը՝ իբրեւ քառութեան հնարք մը, վրէժ հանելով մարդասպանէն : Բայց վերջապէս լաւ մը խորհրդածելէն ետեւ ժաք-լամպէր ինքնիրենը նեղացաւ, եւ միտքը դրաւ որ երեւակայութենէն դուրս հանէ այն ցնորքներն ու պարտասեցուցիչ յիշատակները որ իրեն սիրտը զուր տեղ կայլայէին, կարելի չըլլալով ի գլուխ հանել նոցա պահանջմունքները :

Եւ յիրաւի, քանի մը օրէն ժաք իւր սովորական կենաց ընթացքն սկսաւ : Ծովային կեանքը՝ իւր լուրջ կանոնաւորութեամբը եւ պարագայից ստիպելովն ազգած քաջութեամբը մէկհատիկ դեղ է երեւակայութեան ամբոխմունքը ցրուելու : Ծովուն բանաստեղ-

ծութիւնը կորովի է եւ ոյժ կուտայ մեր սրտին՝ հալածելով մտաց ցնորքները : Վտանգը այնպէս մօտէն կտեսնեմք՝ որ ժամանակ չեմք ունենար աղայական վախերու վրայ մտածելու : Այնուհետեւ ժաք-լամպէր եթէ ժէրպոյի վրայ մտածէր նէ ալ՝ պարզ հետաքրքրութեան արգասիքն էր : Համայն եւ այնպէս կ'մտածէր : Գիշերը վերնայարկին վրայ հըսկելու ժամանակ կամ իւր խուզը առանձնացած ատեն՝ շատ անգամ ինքնիրեն կ'հարցընէր թէ ո՞վ էր արդեօք այն մարդասպանը, եւ կ'ափսոսար որ ժէրպոյի ուրուականը նըշան մը տուած չէր իւր դահճին :

Օր մը իրիկուան դէմ երբ սովորականէն աւելի այս բանիս վրայ մտածած էր եւ կուղէր քուն ըլլալ, յանկարծ մարդասպանին դէմքը դիմացն երեւցաւ : Լամպէր աչքերը փակեց, բայց առջեւը կտեսնէր եղեռնագործին դեղնած ու մաղձոտ դէմքը, մազերը գուռզ գուռզ, քիթը տնկուած, աչուրները ցուրտ եւ խոր, շրթանց վրայ հեգնիչ եւ ատելութեան ժպիտ մը : Քնանալէն առաջ երբ մտքերնիս կ'թմրի, այսպիսի երեւոյթներ շատ անգամ դիմացնիս կուգայ, որ մեր մոռցած եւ անցած յիշատակներուն արգասիքն է : Լամպէր ամենեւին չէր յիշէր թէ այդ կերպարանօք մարդ մը տեսած ըլլայ, կ'համարէր թէ իւր մտածութենէն շինծու դէմք մըն է . ինչպէս որ իրօք ալ պարզ երեւակայութեամբ շատ անգամ ուզած դէմքերնիս կ'շինեմք : Բայց Լամպէր աւելի անո՞ր վրայ կ'զարմանար որ մարդասպանին դէմքը մտքին մէջ չէ թէ կամաց կամաց ձեւակերպեցաւ, այլ յանկարծ ինքնիրեն պայծառ կերպով մը երեւցաւ, իբրեւ թէ տեղ մը տեսած եւ ճանչցած ըլլար զինքը : Այս մտածելով կ'առնէր, եւ չկարենալով լուծմունք մը տալ այս երեւութին՝ յոգնեցաւ ու քուն մտաւ :

Այնուհետեւ այն պատկերը մտքին դիմացէն չհեռացաւ . եւ թէեւ այն կերպարանքը իրեն չէր նայեր, բայց Լամպէր այնպէս մը կ'համարէր թէ շուտ կամ ուշ այն միթիւն

անձը իւր ապագայ կենացը մէջ ահաւոր կերպով մը պիտի մտնէ, ուստի եւ կփափագէր որ գոնէ երազին մէջ տեսնէ զայն որ կարենայ բան մը իմանալ: Դիտեց յանցաւորները, յանցանքը գործելէն առաջ բռնած կերպերնին, բազմաթիւ զայն իւր գիմացը ներկայացուած մարդասպանին դէմքին եւ կերպին հետ, եւ վրայ բերաւ թէ տեսած պիտի ըլլայ զինքը ոճիրը գործելէն առաջ երբ անոր վրայ կմտածէր եւ որոշմունք կընէր մտքին մէջ. սակայն չէր կարող կամ պէր յիշել թէ ուր եւ կամ երբ տեսած պիտի ըլլար զայն:

Թէպէտ միշտ մտքին մէջ էր այս, բայց համարելով իբրեւ յիշողութեան երեւոյթ մը՝ որուն բանալին գտած չէր, կամաց կամաց սկսաւ հոգ չտանիլ: Օրերն առաջ գնացած էին, նաւն ալ Հօռն սարաւանդը անցնելով Պահլայի նաւահանգիստը մտած էր: Այս մեծ քաղաքին զուարճութիւնները կամ պէրի երեւակայութիւնները ցրուելու ծառայեցին. անկէջ զատ հոն գտաւ Աշիլ Էրպեմ անունով իւր հին եւ սիրելի դասընկերներէն մէկը, որ տենդէ բռնուած ըլլալով, ժանկա երկկայմ նաւէն ելած ու հոն մնացած եւայժմ Մաթիսիէնի հետ պիտի վերադառնար իրազգիս: Նաւուն մէջ ճամբան երկու երիտասարդ սպայք շատ մտերմութեամբ կապուեցան: Աշիլ՝ պարզ, անկեղծ եւ զուարթուն բնուորութեամբը՝ ժաքին շատ սիրելի եղաւ, միանգամայն ինքն ալ կամպէրի խոհուն եւ լուրջ կերպերէն մեծ ախորժ կըզգար, թէեւ երբեմն նորա վրան կարգէ դուրս երեւակայութիւն մը կտեսնէր: Բնական կերպով մը կամպէր պատմեց իւր ընկերակցին Սան-Ֆրանչիսքոյի պատահարը. երկու բարեկամները երկար ժամանակ այս բանին վրայ կփիճաբանէին եւ շատ անգամ գիշերն այս խօսակցութիւններով կանցընէին:

Իրիկունը երբ ժաք կպատմէր Աշիլին թէ ինչպէս երազին մէջ շատ անգամ կտեսնէր այն միջին կերպարները սպառնական առեղ-

ծուածի մը պէս գիմացը կեցած, — Գիտեմ, ըսաւ, որ եթէ օր մը ես այդ մարդուն հանդիպելու ըլլամ, սարսափախառն զգուշութեամբ մը պէտք է հետը վարուիմ:

— Պատճառը:

— Վասն զի ըստ իմ կարծեաց երբոր երազ մը շրջանով մը կդառնայ կամ միակերպ մեզի կերեւնայ՝ անփոփոխ ու նոյն պարագաներով, մեր վրայ ազգած զգացմունքը կյայտնէ մեզ թէ իրական կենաց մէջ նոյն պիտի պարագայ մը որ հանդիպելու ըլլայ՝ ինչ կերպով պիտի շարժիմք: Այս կողմով որ մտածեմք՝ կրնամք ըսել թէ երազը ապագային յայտնութիւնն է. վասն զի եթէ նոյն օրինակ պարագաներ գիմացնիս ելլեն՝ երազին մէջի ունեցած զգացմունքնիս մեր վրայ պէտք է որ ունակաբար ազդէ: Շատ դժուարին է որ այն երազին մէջ ունեցած տպաւորութիւններէս եւ ըրած որոշմունքներէս ետ կենամք՝ նոյնպիսի պարագայի մը մէջ:

— Բայց այդ ըսածդ ըլլալու համար հարկ է որ երազին մէջի հանգամանքները ստուգիլ մեզի հանդիպին. սակայն այս բանս ոչ երբէք իրօք կպատահի:

— Ոչ այդպէս, կրնայ պատահիլ: Եթէ իմ մականութիւններս շիտակ են՝ այդ կերպարները պէտք է որ ես ատենօք տեսած ըլլամ. պէտք է որ ես ժերպոյի դահիճն ճանչցած ըլլամ. ուստի եւ վաղ կամ անագան պէտք է օր մը իրեն հանդիպիմ: Բայց երազներու խնդիրը մէկդի թողլով՝ կտեսնեմք որ սովորական կենաց մէջ ալ նոյնպիսի բան մը կպատահի: Շատ անգամ յանկարծ վրանիս տպաւորութիւն մի կըլլայ որուն պատճառը չեմք գիտեր, բայց վրանիս այնպէս ուժով կազդէ որ չեմք կրնար մտքերէս իրաց հալածել. եւ երբեմն կըլլայ որ այն տպաւորութիւններէն մեր սիրտը նախազգացմունքներ կուգան որ զմեզ չեն խաբեր: Կուզեմ օրինակ մը տամ քեզի:

— Այո, բարեկամ:

— Դեռ նաւային դպրոցը չմտած՝ 15 կամ

16 տարուան եղած ժամանակս՝ դպրոցի ընկեր մը ունէի. սա մեծ ախորժանօք կկարգար Քուփըրի նաւուղիյ անունով վիպասանութիւնը. երբ վերջին երեսները հասաւ, ուր հեղինակը կպատմէ իւր ամէն մէկ գերասանաց կատարածը, ընկերս որովհետեւ վիպասանութեան մէջի երիտասարդ պաշտօնակալ Մէռէին վրայ սէր ձգեր էր, ուստի եւ կսպասէր իմանալ թէ ինչ վերջ ունեցաւ նա: Քուփըր՝ վիպասանի մը երեւակայութեամբ, կամ գուցէ չգիտնալով թէ ինչ կերպով վերջացընէ Մէռէի կեանքը, զինքը մենամարտութեան մը մէջ կսպաննէ կլըմնցընէ: Այս ողբերգական մահը՝ զոր կարելի չէր նախատեսել, բարեկամիս շատ ցաւ եւ անախորժ զգացմունք մը պատճառեց. վասն զի Մէռէի հասակն ունենալով՝ համակրութեամբ մը ըսեմ թէ երեւակայութեան մէկ ցնորքովը՝ ինքզինքը Մէռէի տեղ գրած էր. ուստի եւ հաստատապէս միտքը դրաւ թէ ինքն ալ մենամարտութեան մէջ պիտի մեռնի: Այս տպաւորութիւնը մտքին մէջ մնաց, եւ շատ անգամ ինծի կրսէր որ եթէ հրաւիրուի իմենամարտ՝ ակամայ պէտք է յանձն առնու, գիտնալով որ պիտի մեռնի: Կտեսնես, բարեկամ, այս ալ ահա ճիշդ երազին պէս է, եւ նախազգացմունքը՝ իւր պատճառն ունի: Եթէ մենամարտութեան առիթ մը դիմացն ելլէ՝ այն անախորժ տպաւորութիւնը՝ որ միշտ իրեն վրայ կազդէ, հարկաւ սուրը պիտի դողացնէ, եւ եթէ սուրը դողայ՝ յայտնի բան է որ մեռնելու վտանգի մէջ է: Այս ըսածս պարզ է կարծեմ եւ տրամաբանական:

— Այո՛, բայց քու տուած օրինակդ մէկ պակասութիւն մը միայն ունի: Քու տղայութեան բարեկամդ ողջ է եւ առողջ:

— Ո՛չ, ոչ, գոչեց կամպէր տխրութեամբ: Սէն-Սիրի դպրոցէն ելած ժամանակը՝ իւր ընկերներուն մէկուն հետ վէճի բռնուեցաւ մենամարտեալ եւ մեռաւ:

— Բա՛րէ, բա՛րէ գոչեց Աշիլ:

Երկու բարեկամները լռեցին, մէկ զգացմունք մը, խոր զգացմունք մը վրանին տիրեց. իրարու երես կնայէին եւ երկար ժամանակ չէին կրնար իրարու աւանդել մըտքերնուն ու սրտերնուն մէջ զգացած այլ եւ այլ տագնապն ու յուզմունքները:

Բ.

Երբ Մաժիսիկնը Գաղղիոյ ամիսնքն հասաւ, էրպէն եւ կամպէր առժամանակեայ աղատութիւն ընդունեցան: Ժաքին ծնողքը մեռած ըլլալով՝ բարեկամին հետ Փարիզ եկաւ, եւ շատ սիրով ընդունելութիւն գտաւ նորա ընտանիքէն: Աշիլի հայրը՝ սեղանաւոր մի էր, յիսնամեայ սիրելի եւ բարեսիրտ մարդ մը: Իսկ էրպէն տիկինը՝ այն ազնիւ կանանցմէ էր՝ որ բոլոր սրտով իրենց տունը կսիրեն, եւ իրենց բոլոր ուրախութիւնն ու շռայլութիւնը՝ իրենց առանին բարեկենդանութեանը կնո: Իրեն: Իսկ աղջիկը՝ Աննէթ՝ մօրը շատ կնամէր, անոր հետ՝ ունէր նաեւ քսան տարեկան օրիորդի մը հրապուրիչ գեղեցկութիւնը, մեծ մեծ կապուտակ աչքեր եւ դեղձան ոսկեփայլ մազեր: Քիչ ատենուան մէջ ընդունեցաւ նա զԺաք իբրեւ ընկերակից մը, կանացի բարեկամութեան գողտր եւ անոյշ գոյներով: Մեծ ախորժ կզգար եղբօր բարեկամը տեսնելէն, եւ պատրաստ էր զինքը սիրելու:

Այս ընտանեաց խաղաղ կենաց տեսարանն եւ Աննէթի գեղեցկութիւնը՝ հրապուրեցին Ժաքի սիրտը: Տասը տարուրէն ի վեր ծովաջու կենացը մէջ՝ անցողական հաճոյքներ եւ հետեւանք չունեցող կապեր միայն էր ունեցեր: Կզգայր՝ որ եթէ օրիորդին հետ միանայր՝ պիտի կարենար վայելել օրինաւոր եւ ապահով սէր մը: Աննէթ՝ իրեն անոյշ, անկեղծ եւ բարեմիտ բնաւորութեամբը՝ ոչ ապաքէն նաւորդի մը ճշմարիտ ամուսինը կրնար ըլլալ: Գուցէ Ժաք իւր պաշտօնակցին մահու ընէն ետեւ միջին մտածմունքներով տանջուած, զանոնք մոռնալու համար

պէտք էր որ սիրէր եւ սիրուէր. ուստի եւ սիրտը բացաւ իւր բարեկամին: Ուրախացաւ Աշիլ, եւ խոստացաւ որ իւր ծնողացմէն խնդրէ քրոջը ձեռքը՝ մտերմին համար: Եւ իմեծ շիտթութիւն ժաքի՝ նոյն իսկ այն իրիկուն՝ նորա գիմացը Աշիլ այս բանիս խօսքը բացաւ: Կերեւայ թէ զայն նախատեսած էին եւ կիսափաքէին նաեւ օրիորդին հայրն ու մայրը, որ ժպտելով պատասխան տուին թէ թող Աննէթի հաւանութիւնը հարցնէ: Օրիորդը՝ կարմրեցաւ պատկառանք, լեցուած աչուրները դարձուց երիտասարդին վրայ, եւ ձեռքը նորա ձեռքին մէջ թողուց: Այս սիրուն ու երազ նշանուէրն որ կատարուեցաւ, իսկոյն որոշեցին որ որչափ կարելի է շուտով կատարուի պսակը, այնպէս որ՝ եթէ արդէն գիշերը վրայ հասած չըլլար՝ պիտի վազէր ժաք որ ծովային օտարականներէն իւր ամուսնութեան հրամանը խնդրէ:

Այնուհետեւ ժաք տունի մարդ համարուեցաւ. եւ կերակուրն ալ սկսաւ իրենց հետ ուտել: Յորեկը կվազէր խանութները՝ հարմանցուն պէտք եղած բաները գնելու. իսկ իրիկունն՝ նորա քովը նստած՝ չէր կըրնար հասկանալ թէ ինչո՞ւ համար ժամերը այնպէս շուտով կ'իջնէին: Ոչ երբէք այնքան երջանիկ եղած էր նա, ուստի եւ ժէրպոյի յիշատակը եւ նորա սպանողին պատկերը մտքին մէջէն սկսան անհետանալ: Եւ եթէ պատահելու ըլլար երբէք երբէք որ այդ սեւ յիշատակները վրան յարձակէին՝ կվազէր ժաք՝ Աննէթի քով կուգար: Օրիորդին մէկ անմեղ նայուածքն ու ժպիտը՝ բաւական էին իւր մտաց ամբօխմունքը իսկոյն ցրուելու:

Իրիկուն մը Պ. Էրպէն ճաշուն ուշացաւ, երբ սեղան կ'նստէին՝ ինքզինքը արդարացընելով՝ — Յանցանքը իմս չէ որ այսպէս ուշ եկայ, ըսաւ. ճամբան Պ. տը ժիրարը տեսայ որ նոր դեռ Գաղղիա էր դարձեր, երկար ժամանակ խօսեցանք, կարելի չեղաւ որ այսօր մեզի գայ, բայց վաղը կ'տեսնէք զինքը »:

Էրպէն տիկինը եւ իւր աղջիկը լուռ կեցան, պատասխան չտուին:

Այն ատեն Պ. Էրպէն դարձաւ առ ժաք Լամպէր, — Պ. տը ժիրար՝ Լա Մարթինիքցի *frère* մըն է, ըսաւ: 1848-ին ինծի մեծ ծառայութիւն մը ըրաւ, առանց որոյ կորսուած էի ես: Մեծ գումար մը ինձ փոխ տուաւ, որով գործերս շակեցի. եւ թէպէտ փառք Աստուծոյ, կրցայ առած ստակս իրեն դարձընել, բայց եւ այնպէս՝ մշտնջենաւոր երախտագիտութիւն մը կզգամ իրեն համար:

Ժաք՝ պատասխանելու բան մը չունէր: Իսկ Աննէթ եւ մայրը՝ իրենց լուութիւնը կշարունակէին: Պ. Էրպէն քիչ մը շիտթելով՝ խօսակցութիւնը փոխեց:

Ճաշէն յետոյ, օրիորդը մօտեցաւ փեսային, — Պարոն ժաք, ըսաւ, ձեզի համար ես ծածուկ բան մը ունենալու չեմ. մանաւանդ՝ երբ այն գաղանիքը՝ ձեզի վիշտ մը չէ կարող բերել: Պ. տը ժիրար՝ հօրս այն մեծ օգնութիւնն ընելէն ետքը՝ խնդրեց զիս իհարսնութիւն: Ես իրեն մեծ երախտագիտութիւն կզգայի ու կհամարէի թէ պատուաւոր մարդ մըն է. բայց միանգամայն ներքին հակակրօնութիւն մը կզգայի իրեն կինն ըլլալու. ուստի եւ յանձն չաւի: Բանը այսպէս ետ մնաց, Պ. տը ժիրար դարձաւ յԱմերիկա, եւ յետոյ լսեցինք որ հոն կարգուեր էր եւ քիչ ժամանակէն կորուսեր էր իւր կինը: Սեղանի վրայ մօրս ու իմ լուութեան պատճառն այն էր որ Պ. տը ժիրարի հետ ամուսնանալ չուզենալուս վրայ հայրս երկար ժամանակ նեղացաւ մնաց ինծի հետ, ուստի եւ ոչ մայրս եւ ոչ ես՝ այդ մարդուն անունը չեմք սիրեր լսել: Կտեսնէք, Պարոն ժաք, որ բուրոյ այս բանիս մէջ՝ ձեզի անախորժ բան մը չկայ:

Եւ իրաւ էր օրիորդին ըսածը. ուստի եւ ժաք Լամպէր շնորհակալ եղաւ իրեն մտերմական պատմութեանը: Բայց եւ այնպէս՝ Պ. տը ժիրարի անունը՝ թէ եւ առաջին անգամն էր որ կ'լսէր, սակայն վրան անախորժ

տպաւորութիւն մը ու տարտամ վախ մը ազդեց :

Երկրորդ օրը՝ իրիկուան դէմ՝ երբ դաշլիճը մտաւ, տեսաւ որ կրակին քով էրպէն տիկնոջ հետ օտարական մը նստած էր : Ապրիլի վերջերն էր, եւ օրն սկսած էր նսեմանալ : Օտարականը ոտք ելաւ, — Պարոն, ըսաւ, էրպէն տիկնէն լսեցի որ քիչ օրէ պիտի ամուսնանաք եղբւր Աննէթ օրիորդին հետ : Ներեցէք որ իմ անկեղծ շնորհաւորութիւնս ձեզի ընեմ, յուսալով որ այս գերդաստանին բարեկամ համարուելու յատկութեամբս՝ պիտի հաճիք զիս մտածել նաեւ իբրեւ ձեր բարեկամը :

Այս ըսաւ ու ձեռքն երկնցուց երիտասարդին : Ժաք բռնեց, անուշադիր կերպով մը օտարականին դէմքը նկատեց : Նոյն վայրկենին մարմնոյն մէջ սարսուռ մը զգաց, եւ չկարողացաւ եւ ոչ խօսք մը բերնէն հանելու : Դիմացը կտեսնէր այն գեղնած՝ գուռզ մագերով ու պղտոր աչուրներով գլուխը, զոր գրեթէ մոռցածի պէս էր, եւ որ այժմ յանկարծ իրական եւ կենդանի կերպով աչքին դիմացը կենէր : Ժաք՝ ինքն իրեն վրայ մեծ ոյժ ունէր : Վախցաւ որ մի գուցէ օտարականը զգայ իւր ձեռքին սարսուռը, ուստի եւ քանի մը խօսք թօթովեց :

Նստեցաւ, եւ սկսաւ կրակին վրայ նայիլ : Որպէս զի Պ. տը Ժիրարին երեսը չտեսնէ, եւ անհամբերութեամբ կսպասէր որ ճրագ բերեն, եւ ահա ինքն իսկ Աննէթ ներս մտաւ, ու կանթեղը կրակարանին վրայ դրաւ : Ժաք կամացուկ մը աչուրները օտարականին վրայ վերցուց. տեսաւ որ խաբուած չէր, մարդասպանին դէմքն էր դիմացը : Անդին Պ. տը Ժիրարն ալ հետաքրքրութեամբ ու զարմացմամբ մը կգիտէր զԺաք :

Կերակուրի վրայ՝ խօսակցութիւնը ընդհանուր նիւթերու դարձաւ, եւ Ժաք շարժմունք մը չցուցուց : Բայց երբ կերակրէն ելան՝ մէկդի քաշեց զԱշիլ, — Սա Պ. տը Ժի-

րարին սիւ ըլլալը ճիշդ գիտես» հարցուց :

— Այսչափը գիտեմ որ հօրս մեծ ծառայութիւն մը ըրած է ատենօք, ուստի եւ յետոյ ուզած է քոյրս առնուլ :

— Աւելի բան չես գիտեր :

— Դուն ալ գիտես՝ որ մեզի պէս նաւաստիները՝ գրեթէ միշտ կանգիտանամք մեր ընտանեաց գործերը : Կկարգուին, կհարըստանան, կաղքատնան՝ մեր բացակայութեան ժամանակ. երբ տուն դառնալու ըլլամք՝ անքան ատենն է որ եղածը մեզի կպատմեն :

Աշիլ կհամարէր թէ Ժաքը նախանձ ունի սրտին մէջ, եւ անոր համար է որ քար կնետէ :

— Իրաւունք ունիս, պատասխանեց Ժաք, բայց ըսէ ինձ, Սան-Ֆրանչիսքոյի արկածիս վրայ բան մը խօսած ունիս տունին մէջ :

— Ոչ, պատասխանեց Աշիլ :

Եւ յիշաւ ի ալ՝ խօսած չէր : Որովհետեւ շատուցուրնէ միտքը դրած էր որ իւր բարեկամը քրոջը հետ պսակէ, ուստի եւ չէր ուզած որ Ժաքի գլխին մէջի քիչ մը խենդ մտածութիւնները իրեն հաղորդէ, ու խեղճ աղջկան սիրտը տակնուվրայ ընէ՝ փեսային ժէրպոյէն առած վրէժխնդրութեան յանձնարարութեամբը :

— Այնպէս է նէ՝ խնդրեմ որ այս բաներուն վրայ բերան չբանաս, պատասխանեց Ժաք, ու նայէ որ Պ. տը Ժիրարին վրայ քիչ մը աւելի ստոյգ տեղեկութիւններ ստանաս :

Այս խօսքին վրայ զարմացաւ Աշիլ. մըտքին մէջ կասկած մը եկաւ, դարձաւ Պ. տը Ժիրարին վրայ նայեցաւ, ու նմանութիւն մը տեսաւ այն մարդասպանի պատկերին հետ զոր Ժաք նկարագրած էր ատենօք : Բայց լուռ կեցաւ, վախնալով որ բարեկամին միտքը վտանգաւոր ենթադրութիւններ չձգէ :

Վրան քանի մը օր անցեր էր, Ժաք հարցուց թէ Պ. տը Ժիրարին վրայ ինչ տեղեկութիւն կրցեր էր ժողվել : Բայց Աշիլ բոլոր բոլոր այսչափ բան մը հասկըցած էր, որ Պ. տը Ժիրար փարիզու մէջ քիչ մարդու

Հետ ծանօթութիւն ունէր, եւ ընդհանրապէս պաղ ու քաղաքավար մարդ մը ճանչցուած էր: Նորա բերնէն այսչափ մը կրցեր էր լսել թէ բոլոր Ամերիկա ճամբորդութիւն ըրած եւ Սան-Ֆրանչիսքոյ ալ գնացած էր: Բայց ժէրպոյի մահուանը վրայ ամենեւին խօսք եղած չէր: Ծովային ոստիկանարանէն ալ հասկըցեր էր որ Պ. տը ժիրար ետեւէ էր որ հիւպատոսութիւն մը ձեռք ձգէ. եւ շատ հաւանական ալ էր որ յաջողի, որովհետեւ հարուստ էր եւ Լա Մարթինիքի մէջ շատ պատուաւոր յարաբերութիւններ ունէր:

Հասկըցաւ ժաք որ բարեկամը բան կ'աւհէր իրմէ, բայց եւ ամօթ մը կուգար մըտքին անհիմն կասկածները իրեն յայտնելու: Մէկալ կողմանէ ալ կ'մտածէր որ Աշիլին տուած տեղեկութիւնները թէ եւ անկատար՝ բայց կցուցընէին որ Պ. տը ժիրար պատուաւոր մէկն ըլլալու էր: Ուստի թէ եւ այն մարդուն եւ մտքին մէջի ունեցած պատկերին նմանութիւնը յայտնի էր իրեն համար, բայց այդ կրնար պատահական նմանութիւն մը ըլլալ:

Դժբաղդաբար ժաք շատ անգամ առիթ կուենար տեսնել զՊ. տը ժիրար, որովհետեւ Պ. էրպէն զինքը միշտ իւր տունը կընդունէր: Արդ, որչափ որ նորա հակակրօնութիւնը օր ըստ օրէ կ'աւելնար՝ այնչափ ալ Պ. տը ժիրար կարգէ դուրս քաղցրութիւն ու մեծարանք մը կցուցընէր առ ժաք, որով եւ աւելի ալ կ'նեղանար նա: Իրիկուն մը նաւարկութեան վրայ խօսք բացուեցաւ. Պ. տը ժիրար բաղմութեան դիմաց սկսաւ մեծ մեծ գովեստներ տալ ծովային զինուորաց վրայ ընդհանրապէս, եւ առանձինն՝ Լամպէրի քաջութեանը վրայ: Երբ խօսքն երկընցաւ՝ ժաք կ'անկը դարձուց ու քանի մը քայլ ըրաւ. մէյմ՝ ալ յանկարծ ետ դարձաւ ու իրեն նայեցաւ: Քրիօյին երեսին փաղաքուշ բացատրութիւնը աներեւոյթ էր եղեր, յօնքերը կ'ունճմտած, աչուրները միտին կրակով մը կցուլային, ու շրթունքները սեղմուած՝ դառն

ոխակալութիւն մը կցուցընէին: Ժաք շիտակ իրեն գնաց. — Է՛հ, ըսաւ, ես շատ լաւ գիտէի որ դուք զիս կատէք:

— Ոչ, պտտասխանեց ցուրտ կերպով մը Պ. տը ժիրար, ես ձեզ չեմ ատեր. բայց յայտնի բան է որ ձեր բռնած կերպը չիկրնար ինձ ախորժելի դալ:

— Ոչ, ոչ, վրայ բերաւ ժաք, ըսածս գիտեմ: Առանց խորհրդի չէր իմ ըրած շարժմունքս: Դիտեմ եւս՝ թէ ինչ կերպով պէտք է կեղծաւորներուն երեսի դիմակը պատուել:

— Պարոն, կոչեց Պ. տը ժիրար:

Այս տեսարանին ականատես գտնուեցան ոմանք. անոնց մէջ էր նաեւ Աննէթ: Օրիորդը մէկգի քաշեց զՔրիօյն, եւ հանդիսէն ետքը քիչ մը մեղադրեց զԼամպէր: Կկարծէր նա թէ ժաք նախնձով վառուած է: Տրամախառն ժպիտով մը խօսք տուաւ ժաք որ ալ չվիճի Պ. տը ժիրարին հետ:

Ժաք կսպասէր որ իւր հակառակորդը ի մենամարտ զինքն հրաւիրէ. բայց նա լուռ կեցաւ, եւ գոհ եղաւ զգուշակորութեամբ մը վարուելու Լամպէրի հետ: Սորա կասկածները կ'մեծնային. Պ. տը ժիրարի ցուցուցած այլայլութիւնը՝ մտքին լոյս կուտար. առանց պատճառի չէր հարկաւ՝ որ մարդասպանն ու վրիժառուն բնազդմամբ մը մէկզմէկ կ'հասկանային:

Իրիկուն մը բարեսիրտ էրպէն տիկինը անխոհեմութիւն մը ըրաւ: Տեսնելով որ ժաք հակակրօնութիւն մը կ'զգայ Պ. տը ժիրարին դէմ, ուզեց իբրեւ թէ այս բանիս անախորժ հետեւանացն առջեւն տունուլ. ուստի եւ պատմեց քրիօյն լսածը թէ նա քանի մը տարի առաջ երկու անգամ մենամարտութիւն էր ըրած, եւ երկու անգամն ալ սպաննած էր զախոյեանն. ուստի եւ վարպետ սուր շարժող էր: Այս պատմութիւնը ժաքի վրայ տպաւորութիւն ըրաւ: Մինչեւ այն ատեն՝ միշտ այնպէս մը իրեն եկած էր՝ թէ ինքը դատաւոր մըն էր որ յանցաւորին հարուածը պիտի տար, այժմ՝ սկսաւ մտա-

ծել որ կարելի էր որ յանցաւորը դատաւորին վրայ դարձնէ զսուրբ: Այս տպաւորութեամբ սկսաւ աւելի անարգող եւ աւելի բարձրայօն նկատ մը ձգել հակառակորդին վրայ: Դիտեց որ մի եւ նոյն ժամանակ Պ. տը ժիրարն ալ առանձին եղանակաւ մը զինքը կգիտէր. այնպէս՝ ինչպէս որ մարդ մը որ մէկը ճանչնալ ուզենայ՝ կընէ: — Ա՛հ, ըսաւ, մի գուցէ ինքն ալ զիս տեսած ըլլայ:

Անհամբեր, անստոյգ, ու ցաւագին, — Այս կացութիւնը չիկրնար երկար քշել, ինքիբեք կըսէր, պէտք է որ այս կամ այն կերպով ասոր վախճան մը տամք:

Երկրորդ օրը ամէն բան լմըննալու պէս եղաւ: Երբ ժաք՝ նշանուածին տունը մտաւ, օրիորդը ուրախ զուարթ քովը վազեց, — Սիրելիդ իմ, ըսաւ, աւետիս մը ունիմ՝ ձեզի տալու:

— Ի՞նչ աւետիս, հարցուց երիտասարդը:

— Պ. տը ժիրար փափաքած պաշտօնը ընդուներ է, պիտի ելլայ երթայ:

Եւ իրօք, աւետիս մըն էր այս ժաքի համար: Այն աստիճանի հասած էր իւր մըտաց գրգռմունքը՝ որ եթէ քիչ մ' ալ ուշանար՝ խոհեմութիւնն ու կամքը պիտի չըկարենային այլ եւս տոկալ: Հակառակորդին չուն՝ զինքը փորձանքէն կազատէր. վտանգը ինչպէս որ եկաւ՝ այնպէս ալ կերթար: Սիրան ու միտքը իսկոյն իջաւ, չուզեց այլ եւս Պ. տը ժիրարի վրայ մտածել: Համարեցաւ թէ բոլոր եղածը՝ հիւանդ երեւակայութեան արդիւնքն էր: Այնուհետեւ միտքը հանգարտեցաւ, եւ դիմացը ուրիշ բան չունեցաւ՝ բայց եթէ Աննէթի գեղեցիկութիւնըն ու քաղցրիկ ժպիտը: Երեսը այնպիսի զուարթ հանգարտութիւն մը ծաւալեցաւ, որ օրիորդը զարմացմամբ մը դարձաւ իրեն, — Ա՛յս աստիճանի ուրեմն նախանձած էիք, ըսաւ:

— Ոչ, պատասխանեց ժաք, բայց ես այն մարդուն գէմ ներհակութիւն մը կգգամ, ներհակութիւն՝ զոր դուք ալ ատենօք զգա-

ցած էիք. ուստի եւ ուրախ եմ որ արդ կերթայ կհեռանայ նա:

Հարսանեաց՝ քանի մը օր միայն մնացած էր: Աշիլ շատ ուրախացած էր տեսնելով որ բարեկամը մէկգի թողած էր իւր սեւ մտածութիւնները, եւ որպէս զի նորէն անոնց մէջ չիյնայ՝ զինքն զբաղեցընել կջանար՝ ասդին անդին տանելով զուարճացընելով: Ժաք ալ ախորժանօք կընդունէր այս քաղցր եւ դիւրին կեանքը. որովհետեւ ոչ ուրեք ֆրեօլին հետ առիթ չէր ունենար տեսնուելու:

Օր մը Աշիլ զինքը առաւ իրենց մէկ հասարակաց բարեկամին ճաշի տարաւ. կերակրէն վերջը՝ երբ խաղալու սեղանները կըդնէին, Պ. տը ժիրար ներս մտաւ: Ժաք այնչափ այլայլեցաւ՝ որ եթէ քիչ մը աւելի ուշ եղած ըլլար՝ իսկոյն կուզէր ելլալ երթալ: Եւ որպէս զի որչափ որ կարելի էր ֆրեօլէն հեռու մնար՝ դահլճին մէկ անկիւնը քաշուեցաւ, եւ իւր մերձաւոր հարսանեացը վրայ սկսաւ մտածել: Այս մտածութեան մէջ ընկղմած էր՝ երբ եկաւ Աշիլ, — Ի՞նչ կընես, ըսաւ, այդպէս անկիւնը քաշուած. եկիւր, շատ զուարճալի խաղ մը կայ հոն:

— Ի՞նձ համար չէ՞ այն, պատասխանեց ժաք:

Բայց եւ այնպէս, աչքը դարձուց նայեցաւ: Շատ մը մարդիկ սեղանի մը քով էին ժողոված, ու լռիկ մնջիկ խաղին ընթացքը կգիտէին: Այն ծփայոյզ կերպարանքներուն մէջ՝ ցուրտ ու մթին մէկն ալ կար. ֆրեօլին կերպարանքն էր այն: Եթէ խաղին տեսարանը նորա վրայ հետաքրքրութիւն մը կազդէր՝ սակայն պաղ ու ցրուած հետաքրքրութիւն մըն էր այն: Նստած էր, ձեռքը քունքը դրած, ու շրթունքներուն վրայ՝ իւր սովորական հեգնիչ ու տարտամ ժպիտը: Զայն որ տեսաւ ժաք՝ ոտքէն մինչեւ ոտքը դող մը եկաւ վրան. միտքն ինկաւ այն տեղը ուր որ առաջին անգամ տեսաւ զՊ. տը ժիրար. այն ալ այնպիսի պարագայի մը մէջ

էր: Սան-Ֆրանչիսքոյի մօնքին մէջ, ժէր-պոյի մահուանէն ժամ մը առաջ: Ասով այն աստիճան ալայլեցաւ որ ցատքեց ոտք ելաւ, աչուրները ահեղ կերպով մը ֆրօլին վրայ սեւեռեցան: Մի եւ նոյն ժամանակ Պ. տը ժիրարն ալ իրեն կնայէր: Երկու հակառակորդները իրարու մօտեցան, կարծես թէ ներքին զօրութիւն մը զիրենք կմղէր:

— Պարոն, ըսաւ ֆրօլը. ինչո՞ւ այս կերպով ինծի կնայիք:

— Ձեզի ո՞վ ըսաւ, պատասխանեց ժաք խուլ ձայնով մը, թէ ես իմ պատճառներս չունիմ առ այդ:

Պ. Տը ժիրար անհամբերութեամբ մը ձեռքը ճակարին տարաւ, — Է՛հ, ինչ գիտէք, գոչեց, որ ես ալ իմ պատճառներս չունիմ:

Պ. Տը ժիրար եւ ժաք դեռ քիչ մը առնել ալ կեցան, աչքովնին զիրար չափեցին, եւ սպառնագին իրարմէ բաժնուեցան:

Գ.

Ժաք վերջի աստիճանի ալայլութեամբ տուն դարձաւ: Այսպէս ահա այն իրականութիւնն՝ յորմէ կողզէր խոյս տալ՝ անողոքելի կերպով մը դիմացը կանկուէր: Այս ահաւոր նմանութիւնը՝ ոչ պատահմունք մըն էր եւ ոչ իրեն երեւակայութեան մէկ ցնորքը: Պ. Տը ժիրար ոչ թէ միայն իւր երազներուն ճիւղին էր՝ այլ այն մարդը զոր տեսեր էր բարեկամին սպանութենէն ժամ մը առաջ: Բայց արդեօք նա էր մարդասպանը: Ժաք ամենեւին չէր տարակուսեր. վասն զի ժամանակ կայ որ մեր միտքը բանի մը վրայ շատ խորհրդածելէն ետքը՝ իւր հանած հետեւանացը վրայ ամենեւին տարակոյս չսնենար:

Ի՞նչ պիտի ընէր ուրեմն:

Նախ եւ առաջ մտածեց որ արգարութեան ձեռքը մատնէ զՊ. տը ժիրար: Բայց շուտով թողուց այս մտածութիւնը. վասն զի ձեռքը տպացոյց մը չունէր: Պէտք կըլար երթալ դատաւոր մը դռնէլ, երկայն

բարակ պատմութիւն մը ընել, իրեն դիմացը դնել իւր երեւակայական կասկածները ու անոնց զօրութեամբը բռնել տալ մարդ մը՝ որ հարուստ էր, պատուաւոր, եւ որուն նոր դեռ հասարակաց պաշտօն մը կյանքնուէր: Հարկաւ պիտի չյաջողէր. թող որ գէպքը ոչ թէ Գաղղիոյ մէջ էր անցած, այլ Քալիֆոռնիոյ մէջ, աշխարհիս մէկ ծայրը. բաղդախնդիրներու քաղաքի մը մէջ, ուր ոչ օրէնք կար եւ ոչ իրաւունք: Իսկ եթէ սկսէին քննութիւն բանալ, պէտք էր տարիներ. այնչափ ժամանակի մէջ՝ կարող էր Պ. տը ժիրար քսան անգամ փախչելու առիթ գտնել. կամ թէ մանաւանդ ճարտարութեամբ մը զժաք խենդ ու ցնորած մէկը ցուցնել՝ ու վրան ծիծաղել:

Որոշեց ապա որ ինքն իւր ձեռքովը զարնէ զմարդասպանը, որովհետեւ իւր աչքին առջեւ ոճիրը ամենեւին տարակոյս չէր վերցըներ: Պէտք էր ուրեմն գրգռել զՊ. տը ժիրար իմենամարտ, եւ եթէ արդար է Աստուած՝ պէտք է որ մարդասպանն իյնայ . . .

Բայց եթէ Աստուած սահմանած ըլլայ որ բուն իսկ ինքն ժաք իյնայ մեռնի . . . Մենամարտութեան այս ահեղ մտածութիւնը վրան դող մը բերաւ: — Ի՞նչ, կըսէր, պիտի մեռնիմ ուրեմն երջանիկ ըլլալուս նախընթաց օրը: Ո՞վ թշնամանք բաղդի: Իսկ եթէ յաղթանակեմ, ոչ ապաքէն պիտի մեռցընեմ նշանածիս հօրը բարերարը: — Այսպէս ահա ո՞ր կողմէն ալ որ մտածէր՝ այն մենամարտութիւնը կամ ատելի բան մըն էր կամ երկիւղալի: Ապա ուրեմն պէտք էր իրաց թողուլ զայն:

Արդ, եթէ չմենամարտի, եթէ արգարութեան չմատնէ զՊ. տը ժիրար, ինչ ընէ:

Եւ ոչ ինչ: Թող տայ որ ելլէ իւր տեղն երթայ: Այս չէր իւր վերջի որոշմունքը. ոչ ապաքէն աւելի հանգիստ կմնար անով: Ինչո՞ւ այսօր ալ չընէր զայն՝ զոր երէկուան օրը որոշած էր ընելու: Վասն զի այսօր՝ ալ մտքին մէջ տարակոյս մը չմնաց . . . եւ

ահա ժէրպոյի յիշատակը առջեւն ելաւ ահաւոր եւ սպառնալից . . . Տեսաւ այն դրժբաղդ երկատարդը, տեսաւ զնա արիւնշաղախ, մահադէմ, որ իրեն կյանձնէր իւր վրէժն առնելու հոգը: Արդէն շատ ուշ էր հառած իւր ընկերակցին մեռած տեղը: Եթէ թողուր զեղեռնաւորն անպատուհաս, ոչ ապաքէն եւ ինքն իսկ դաւակից պիտի համարուէր անօրինին: Բայց եւ իհակառակէն՝ կմտածէր ժաք. միթէ պարտաւորեալ է մարդ առջի գիմացն ելլողին համար ինքզինքը դժուարութեանց ու վտանգաց մէջ նետել: Եւ յիրաւի, ո՞վ էր ժէրպոյ իրեն համար. եւ ոչ իսկ բարեկամ մը, այլ շատ շատ՝ ընկերակից մը: Անոր վերջի յանձնարարութեանէն աւելի քաղցր եւ անոյշ պարտքեր չունէր կատարելու իւր կենացը մէջ: Ո՞չ ապաքէն սիրելի էր Աննէթի, ոչ ապաքէն ամէն բանէ առաջ պարտաւորեալ էր սիրել զնա, եւ իւր կեանքն՝ նորա համար պահպանել: — Աւելորդ է, կըսէր, ամբաստանել զՊ. Տը ժիրար. իրեն հետ մենամարտելն՝ անմտութիւն: Ո՞չ, պէտք չէ զինքը դատաստանի քաշել, եւս առաւել իրեն հետ պէտք չէ մենամարտել:

Ինչո՞ւ եւս առաւել . . . ժաք ինքնիրեն կհարցընէր, եւ կտեսնէր որ չէր ուզեր մենամարտել՝ վասն զի կվախէր որ չսպաննուի: Ի՞նչ, ինքը՝ որ ծովային զինուոր մըն էր. ինքը՝ որ մէջքը սուր կապած էր՝ կվախէր սուր գործածելէն: Ոչ, անարժան էր այս, պէտք էր մենամարտել. Կարելի է յաջողի: Եթէ Պ. տը ժիրար մենամարտիկ մի էր, բայց եւ ժաք վարժ էր առ այն: Ապա ուրեմն պաղ արիւնը չէր որ իրեն կպակասէր, այլ՝ վրտահոլութիւնը: Իրեն այնպէս մը կուգար որ բաղքը իրեն թեր պիտի չեղնէ. մութ տըխրութիւն մը սիրտը կպատէր, եւ դառն ցաւ մը կուգար մտածելով այն անուշ ուրախութիւնները որ պիտի կորսնցընէր: Բայց այն քաղցր հրճուանքը՝ եթէ ուզենար՝ իւր ձեռքըն էր վայելիլ. իւր ձեռքն էր լռել, վասն

զի գիտէր որ Պ. Տը ժիրար իւր կողմանէ գրգռող պիտի չըլլար իմենամարտ: Բայց այս մտածութիւնն ալ թեւագրողը՝ սրտին վախը չէր. . . — Է՛հ, ինչ վնաս, վրայ կըրէր. ո՞վ պիտի իմանայ:

Բոլոր գիշերը ժաք այս ներքին պատերազմներով անցուց: Առաւօտը վրայ հասաւ. մայիսի զուարթ արեւը իւր ճառագայթները սփռեց նորա սենեկին մէջ: Ի՞նչ օգուտ այն նորածնունդ օրուան ճաճանչագեղ ցոլքերէն, որ իւր կենացը գուցէ վերջի օրը կրնար ըլլալ: Բայց եւ այնպէս՝ այն գեղազուարճ առաւօտը՝ վրան քաղցր աղբեցութիւն մը ունեցաւ. ու գիշերուան մահու ցնորքները քիչ քիչ փաբատեցան իւր մըտքէն: Սիրտը հանգարտեցաւ, ու յոգնած գաղբած՝ քուն մտաւ:

Երբոր արթնցաւ, քովը գտաւ իւր բարեկամը: Աշիլ առջի իրիկուան տեսարանին վրայ անհանգիստ՝ վազեր էր զինքը տեսնելու: Ժաք՝ առջի բերան չուզեց ճշմարիտն իրեն խոստովանիլ. — Ձեմ՝ կրնար Պ. տը ժիրարի ժպրհութեանն համբերել, ըսաւ, բաւական պատճառ ունիմ հետը մենամարտելու:

— Բայց յիմարութիւն է այդ, գօչեց Աշիլ: Թշնամանքը երկուսիդ ալ կողմէն է: Ուրիշ պատճառ մը ունիս նէ՛, այն ըսէ:

— Այո՛ ունիմ, պատասխանեց ժաք ցուրտ կերպով. Պ. տը ժիրար՝ ժէրպոյին սպանողն է:

— Գնա՛ բանդ: Խելքդ վրադ չէ, բարեկամ:

— Դու ալ գիտես որ իմ ենթագրութիւններս թէ եւ անսովոր են, բայց ոչ եւ ցնորական. սակայն երէկուրնէ իվեր ոչ եթէ պարզ ենթագրութիւն մըն է իմինս, այլ համոզմունք մը:

Այն ատեն պատմեց թէ ինչ կերպով եղաւ որ վերջապէս ճանչցաւ զՊ. տը ժիրար, եւ թէ ինչէն է որ ա՛լ տարակուսանաց տեղի մնացած չէր մտքին մէջ: Հանգարտութեամբ կիսօտէր ժաք, եւ այնպիսի լուսաւոր եւ զօրաւոր ձեռնարկութիւններով՝ որ ոչ

երբէք ցուցուցած էր: Իրեն ձեւերը, իրեն ձայնը, ու այս կարգէ դուրս՝ բայց իրարու յաջորդող եւ իրարու հետ կապուող պարագաներն՝ Աշիլի մաքին մէջ համոզում մը ազդեցին:

— Լա՛ւ, գոչեց, եթէ մարդասպանը սա է, ինչո՞ւ հասկա գատաստանի չես քաշեր զինքը:

— Իմ միտքս ալ եկաւ այդ խորհուրդը, բայց ետ կեցայ: Արդարութիւնը տեսանելի եւ շօշափելի ապացոյցներ կ'ազհանջէ, զոր ես չեմ կարող ցուցանել:

Աշիլ՝ իբրեւ այն թէ գէշ երազ մը ուզեցնար իրմէ հեռացընել՝ գլուխը ցնցեց:

— Եթէ քիչ մ'ալ խօսքերուդ ականջ կախելու ըլլա՛մ՝ դու զիս կ'ենդեցընես, ըսաւ: Որովհետեւ արդարութիւնը չէ կարող դատափետել այդ մարդը՝ թող զինքը հանգարտ իւր բանին: Մէկ խօսքով, այդ անհեթեթ գործը քեզի հետ ինչ բան ունի:

— Ե՛ս ալ զայդ մտածեցի, պատասխանեց Լամպէր:

— Է՛յ լաւ, այնպէս է նէ:

— Աշիլ, ըսաւ ժաք տրամութեամբ, կը յիշես այն մանկութեան բարեկամս որուն համար պատմեցի քեզի թէ Քուփըրի նառնդիդը կարգաւորլ այնպիսի մահադոյժ տպաւորութիւն մը ստացուած էր Մէռէ պաշտօնակալին եղերական մահուամբը:

— Այո՛, կ'յիշեմ:

— Այն բարեկամը՝ ես ինքս եմ. իմ վրանս էր որ քեզ պատմեցի:

— Քու վրանդ:

— Այո՛, իմ վրաս: Այն ժամանակ քեզի ըսի որ այն երեւակայեալ բարեկամս մենամարտութեան անունն ալ որ լսէր՝ վրանս անախորժ զգացմունք մը կուգար, երկիւղի մօտ բան մը: Ահա կուզեմ ես մենամարտել ընդ Պ. տը Ժիրար, ո՛չ այնչափ ժէրպոյին վրէժն առնելու, որոյ վրայ այնչափ հոգ մը չեմ ընել, ըսաւ խիտ շարժմունք մը ընելով, որչափ բռն իմ պատուոյս համար: Կու-

զեմ՝ մենամարտել, վասն զի չեմ ուզեր մենամարտութենէ մը վախ ունենալ:

— Կարելի էր այդ՝ եթէ դու ետ քաշուէիր. բայց ոչ եթէ դու ետ կ'ըաշուիս: Ուրեմն այս մենամարտութեան քեզ ստիպող պատճառ մը չկայ:

— Այո՛, չկայ ուրիշ պատճառ, բայց եթէ ճակատագիրը, ուրկէց կարելի չէ որ ազատիմ: Այս բանը ամենուս ալ կ'հանդիպի: Շատ անգամ գիտեմք որ այս կամ այն խօսքըն որ ըսելու ըլլամք՝ մեք մեզի կ'վնասեմք. բայց եւ այնպէս՝ կ'ըրուցեմք: Հեղեղի մը վրայ՝ շարժուն տախտակ մը դրուած կ'տեսնեմք. չեմք գիտեր վրանիս ինչ տեսակ փափաք մը կուգայ ինքզինքնիս վտանգի մէջ նետելու, ու տախտակին վրայէն կ'կոխեմք կանցնիմք: Բարեբաղդաբար՝ ամէն անգամ դժբաղդութիւն չիգար մեզի ճակատագրին դիմադրուելէն: Իմ յոյսս ալ այն է, ըսաւ ժպտել ուղելով: Գնա՛, բարեկամ՝ թող զիս մենամարտիմ. հոգ մի՛ ըներ, ձախորդ հետեւանք մը չ'ըլլար:

Աշիլ քիչ մը ատեն մտածեց, դարձաւ, — Թող այնպէս ըլլայ, ըսաւ, մենամարտէ. որովհետեւ կուզես: Իրաւունք ունիս. ամէն բան լաւ կ'ըննայ: Երթամ ես քու անունովդ տեսնեմ զՊ. տը Ժիրար:

Աշիլ թէ եւ շատ չէր ճանչնար զՊ. տը Ժիրար, բայց եւ այնպէս կ'յուսար որ իւր ուզած պատասխանը կ'ընար իրմէ ստանալ: Կ'յուսար որ ճարտարութեամբ մը այնպէս ընէ որ Պ. տը Ժիրար ոչ եթէ ներումն ինդրէ՝ այլ հաշտութեան խօսքեր պատասխան զրկէ: Եւ յուսացածը յաջողեցաւ: Մէկ ժամէն ժաքի քով դարձաւ, եւ երբ նա իսկոյն հարցուց,

— Ի՛նչ որ կ'նախատեսէիր՝ այնպէս ալ եղաւ, պատասխանեց Աշիլ: Պ. տը Ժիրար կըցաւ երէկուան մէջերնիդ անցածին վրայ, բայց չ'ուզեր մենամարտել, որովհետեւ առայդ բաւական ծանր պատճառ չիգտնար:

Ժաք բարկութեամբ ոտքը գետին զարկաւ :

— Է՛յ, ա՛լ չափէ դուրս է այդ, գոչեց Աշիլ: Ա՛լ այդ ոչ եթէ պատուոյ կէտ մըն է, որուն գուցէ իրաւունք մը ունենայիր, այլ՝ պարզ յամառութիւն մը: Որովհետեւ նա է որ յանձն չա՛նուր մենամարտել, ապա քու քաջասրտութիւնդ պէտք է գո՛հ ըլլայ:

Ժաք պատասխան չտուաւ:

— Ա՛ղէ, վրայ բերաւ Աշիլ անուշ ձայնով մը, աղէ, դադրէ՛, բարեկամ, ինքզինքդ չար-չարեւէն: Ա՛լ իրեն անունն ալ լսելիք չունիս. վաղը ճանապարհ պիտի ելլէ, ու գառնալիք ալ չունի:

— Ապա ուրեմն, ըսաւ Ժաք անուշադիր կերպով մը, եթէ նա ինքն է Ժէրպոյի ըսպանողը՝ պէտք է որ թողում գինքը անպատու հաս:

— Բայց դուն չէիր որ քիչ մը յառաջ կըսէիր թէ ատոր վրայ հոգ չես ընէր: Թո՛ղ որ ոչ երբէք կարող ես ապահով ըլլալ թէ նա՛ էր սպանողը: Եթէ յայտնի ապացոյց մը ունեցած ըլլայիր՝ ինչ եւ իցէ: Բայց դու ոչ ունիս եւ ոչ ալ կարող ես ունենալ:

— Կարելի է որ չգիտցայ գտնալ, կամ թէ արդեօք նորա եւ իմ մէջ դեռ ամէն բան լմընցած չէ:

Աշիլ կուգէր յանդիմանել իւր բարեկամը, բայց նա քովը մօտեցաւ, — Աշիլ, ըսաւ, թողութիւն ըրէ տուած ձանձրութիւններուս: Ի՞նչ ընեմ, Ժամանակ կըլլայ որ այս դէպքը ա՛յնպէս միտքս կշիռիցենք որ ինքիրմէս դուրս կելամ: Պէտք չէր որ ես այս բաներուն վրայ մտածէի: Պէտք է որ ես երջանիկ ըլլամ առանց յետագայ մտածութեանց, այո, կուգեմ ըլլալ, վասն զի կըզգամ որ ապերախտ մէկն եմ ես, ապերախտ՝ քու ընտանեացդ, ապերախտ՝ քեզի դէմ, եւ մանաւանդ՝ ապերախտ ընդդէմ քու քրոջդ. Աստուած վկայ է թէ ինչպէս բոլոր սրտանց կսիրեմ ես զսիրելին իմ՝ Անրէթ:

— Հա՛, ա՛յնպէս . . . գոչեց Աշիլ ուրախութեամբ: Որովհետեւ գինքը կսիրես, ուրեմն մինակ մինակ մի կենար քու սեւ սեւ գաղափարներովդ, եկո՛ւր որ գինքը տեսնես, եւ սրչափ կարելի է նէ շուտով եկո՛ւր:

Ժաք թողուց որ բարեկամն երթայ, խօսք տալով որ նորա խրատը կատարէ: Ելաւ քանի մը տեղ գնաց, տուն դարձաւ, հագուեցաւ որ երթայ նշանածին քով: Բայց սրչափ որ ալ ջանաց՝ սակայն եթէ վհատեալ ալ չէր՝ բայց անյոյս էր: Իրեն ա՛յնպէս մը կուգար որ ամէն մէկ Ժամն որ կանցնէր՝ ալ պիտի չգառնար իրեն համար, եւ թէ՛ վաղուան օրը չանցած՝ հարկ էր որ դեռ վերջին անգամ մ՝ ալ Պ. տը Ժիրարի հետ գըտնուին դիմացէ դիմաց, ահաւոր եւ որոշիչ կերպով մը:

Պ.

Մինչդեռ Ժաք այս դառն տատամսութեանց մէջ կծփար՝ հարսանեաց օրերը մօտեցան: Աննէթ՝ աղջկական անուշ մնապաշտութեամբ մը ուղեր էր որ հարսնիքը կատարուի Մօ քաղաքին քովը՝ Վիլլըրուա փոքր գիւղին մէջ, ուր ծնողքը իրենց ամարանոցն ունէին: Իւր մանկութիւնը այն տունին մէջ էր անցեր, հոն էր մեծցեր, ու կմտածէր՝ որ իւր հարսանեաց առջի օրերը աւելի երջանիկ կընային ըլլալ այն լուութեան մէջ, այն աղուոր երկնքին տակ, ծառոց ու ծաղկանց մէջ: Իւր ծնողքն ալ սիրով յանձն առեր էին իրենց աղջկան այս փափաքը կատարել, ուստի առեր գինքը հարսանեաց նախընթաց օրը Վիլլըրուա տարին:

Ամենեւին կասկածի անգամ գնացած չէին Ժաքի սրտի տագնապանացը, եւ եթէ երբեմն վրան մտածող կերպ մը տեսնէին՝ մերձաւոր հարսանեացը ակնկալութեանը զայն կուտային: Ժաք իրիկուան չորս Ժամուն ատենները Մօ իջաւ, եւ ուղեց որ մինչեւ իՎիլլըրուա երթայ ոտքով՝ որ երկու փարսախ տեղ էր: Կամաց կամաց՝ ըրած շարժմուն-

քը, ծծած մաքուր օգն ու արեւադարդ ճոխ բնութիւնը՝ սրտին մէջ հանդարտութիւն ու յոյս ծաւալեցին։ Այդ գարնանային կանաչութեան մէջ մոռցաւ իւր վշտերը, ու սիրան սկսաւ գործող եւ հրճուանաց տալ տեղի։ Այն գեղեցիկ, զուարճալի ու հեշտաբոյս օրը՝ իւր վախերը կիտարատէր, եւ կցուցընէր թէ սրչափ ընդունայն են։ Փութացաւ երջանիկ ըլլալու, եւ քայլերը երագեց։ Տեսաւ հեռուանց Պ. Էրպէնի տունը՝ ծառերու մէջ ծածկուած։ Քիչ ատենէն բըլբալի մը վրայ երկար ծառուղոյ մը ծայրը տեսաւ զԱննէթ սպիտակազգեստ, գլուխն ալ յարգէ գլխարկ դրած՝ որոյ ժապաւէնները (*forskyu*) քամիէն կծփծփային, ձեռքի ճերմակ թաշկինակովը զինքը կբարեւէր։ Ժաք ալ նոյն կերպով պատասխան տուաւ։ Քանի մը վայրկեանէն՝ հասաւ՝ ու սիրալիր կերպով մը օրիորդին ձեռքը սեղմեց, զմայլելով նորա գեղեցկութեանը վրայ։

Սկսան երկուսը մէկտեղ ծառերուն տակ քալել, ու սիրայոյզ եւ բերկրաւէտ խօսակցութիւն մը ընել։ Յետոյ օրիորդը յիշեցընելով ժաքին որ զինքը երբեմն երբեմն արխուր կտեսնէր,

— Այսուհետեւ այնպէս պիտի չըլլաս, ըսաւ, վասն զի այն անհաճոյ մարդը վերջապէս ելաւ գնաց։

— Ես զինքը արդէն մոռցեր էի, պատասխանեց ժաք, ու ապահով եղիր որ այսուհետեւ ա՛լ վրան մտածելիք չունիմ։

Անդիէն ճաշու զանգակը լսեցին, ու թեւ թեւի տուած ներս մտան։ Ուրախ զուարթ կերակուր կուտէին, երբ ծառայն ներս մտաւ՝ ըսելով, «Պարոն տը ժիրար եկաւ»։ Ժաք շանթաւար մնաց. Հէրմանս գոյնը նետեց ու սկսաւ դող մը զգալ։ Իսկ Պ. Էրպէն վաղեց իւր հիւրին գիմացն ելաւ ու սիրով ընդունեցաւ զինքը։

— Սիրելի բարեկամ, ըսաւ Պ. տը ժիրար, վաղը ճանապարհ կընենք. ուստի եւ չէի յուսար որ այս վերջի այցելութիւնը ձեզի կա-

րենամընել. բայց քանի մը ժամ ազատ գըտնելով՝ ուղեցի յօգուտ իկիր արկանել։

Այս ըսելով՝ նստաւ ժաքի գիմացի աթոռին վրայ, ու ծածուկ մը կգիտէր զինքը շատ անգամ։ Երեսին վրայ անհանգիստ հետաքրքրութիւն մը կերեւար։ Տարակոյս չկար որ ներս մտած ժամանակին ըսած սովորական խօսքերը՝ իւր այցելութեանը սնտի պատճառանք մըն էին։ Կարծես թէ յոչկամաց իսկ այն տունն էր եկեր. անհաւառակելի փափաք մը զինքը ձգեր էր հոն որ վերջապէս հասկընայ թէ ո՞վ էր այն մարդը որ զինքը կատէր եւ զոր ինքն ալ կատէր այնպէս։ Վասն զի երկուսն ալ իրարու համար անհասկանալի ու գրգռիչ առեղծուած մըն էին։ Աշիլ՝ թէ եւ Պ. տը ժիրարին նըպատակը չէր հասկացած, բայց սիրտը չէր հանգիստ, կվախէր որ այս երկուսին մէջ բան մը կծագի, ուստի եւ կուզէր առաջն առնուլ։ Սկսաւ ուրախ խօսակցութիւններ բանալ, որովհետեւ կտեսնէր որ ամենուն վրայ ալ պաղութիւն մը ընկած էր. գինի կլեցընէր ամենուն, եւ կստիպէր զամէնքն ալ որ անուշ ընեն, ինքն ալ կխմէր։ Իւր նպատակն այն էր որ ճաշն յետոյ երկու հակառակորդներն իրարու հետ հաշտեցընէ։ Այս բանս այնչափ աւելի իրեն գիւրդին կերեւար՝ որչափ որ կտեսնէր որ երկուսն ալ իրենց կողմանէ կջանային իրեն մտածութեանն օգնելու։ Քիչ ատենէն խօսակցութիւնը տաքցաւ, ու կերակուրին վրայ տիրեց ուրախութեան շունդ մը, բայց այն ուրախութիւնը սրտանց ուրախութիւն չէր։

Կերակրէն որ ելան՝ պատշգամն (*շահնիշին*) ելան։ Այն բարձրութենէն կնկատէին բաւական ընդարձակ տարածութիւն մը, որուն մէջէն կանցնէր գետակ մը եւ որուն երկու ափանցը վրայ անկուած էին մեծ մեծ ուռենիներ։ Թէպէտ գիշերը գեղեցիկ էր, բայց օդոյն մէջ թեթեւ մշուշ մը կտարածուէր։

Մինչդեռ Աշիլ ձեռքէն եկածին չափ կը պատրաստէր զՊ. տը ժիրար իհաշտութիւն,

*

անդիէն ժաք այնպիսի ուշադրութեամբ մը կդիտէր զտեսարանն՝ որ կերեւար թէ հեռաւոր յիշատակներ միտքը կբերէր տեղւոյն երեւոյթը:

Իւր սովորական մտածութեանցն էր նա դարձեր, ու կեցած տեղը կհամեմատէր այն տեղւոյն հետ, ուր ժէրպոյ սպանուեցաւ: Մի եւ նոյն ժամանակ՝ դիպուածով ըսեմ թէ գաղափարաց շարայարութենէն՝ միտքը ընկաւ Աշիլի այս խօսքը, «Թէ որ կարենայիր ապահով ըլլալ թէ ինքն է մարդասպանը, կհասկանայի մենամարտելու գլատճառը»: Յանկարծ միտքը բան մը եկաւ, վազեց պարտէզ ու Աշիլի ծառան կանչեց, որ Լա Մաժիսիէնի հին նաւաստիներէն մէկն էր, ու այժմ Աշիլի ծառայութեան մտած էր: Ժաք կամաց ձայնով բան մը ապսպրեց իրեն, եւ թէ եւ նաւաստին զարմանք ցուցուց սպային տուած հրամանին, բայց կատարել խոստացաւ, եւ գնաց: Այն ատեն ժաք վեր ելաւ: Աշիլ գիմացը վազեց,

— Սիրելի՛դ իմ ժաք, ըսաւ իրեն, զեսպանութեանս պաշտօնը կուզեմ գլուխ հանել, հաշտեցընելով զձեզ:

— Իմ կողմանէս, ըսաւ ֆիօլը, ես շատ կցաւիմ մեր երէկուան ունեցած անհամաձայնութեանը վրայ:

— Ես ալ նոյնպէս, պատասխանեց ժաք.

Բայց իրարու ձեռք չտուին:

Գիշերուան զովութիւնը ստիպեց խաթուններն որ ներս մտնեն: Պ. Էրպէն մօտեցաւ առ Պ. տը ժիրար եւ առ ժաք, — Ես ալ կուզեմ ներս մտնել, ըսաւ. բայց եթէ կուզէք՝ ազատ էք, կրնաք ձեր ծխիկը (սիկար) դուրսը քաշել: Այս ժամանակին Աշիլ՝ ուրախացած որ կրցաւ այն երկուսը բարեկամական վիճակի մը մէջ մտցընել, սկրդեր էր ու կամացուկ մը անոնցմէ հեռացեր:

— Կուզէք որ պարտէզը շրջան մը ընեմք, հարցուց ժաք:

— Ինչո՞ւ չէ, պատասխանեց Պ. տը ժիրար:

Քիչ մը ժամանակ լռութեամբ քալեցին գէպի գետակը:

— Պարոն, ըսաւ ֆիօլը, ես վաղը կերթամ, ու գուցէ մէյմ՝ ալ տեսնուելիք չունիմք: Յիրաւի կխոստովանիմ որ չեմ կարող իմանալ թէ ինչ պատճառաւ իրարմէ հեռանալ կուզէինք: Ինծի այնպէս կուգայ որ մեք տեղ մը իրարու հանդիպած պիտի ըլլանք, ու թէ եւ մոռցած ալ ըլլանք՝ բայց կերելի թէ պէտք է այնպիսի պարագաներու մէջ գտնուած ըլլանք՝ որ իրարու վրայ գոհ եղած չըլլանք:

— Ես ալ նոյն բանը մտածեցի, պատասխանեց ժաք, ու կզարմանամ թէ ինչպէս երկուքիս ալ եզրակացութիւնը նոյն կելնէ: Այո՛, պէտք է որ տեղ մը իրարու հանդիպած ըլլանք:

— Բայց թէ ո՞ւր. ես ամենեւին չեմ կարող հասկանալ:

— Ահաւասիկ. ինծի կերելի որ մարդիկներն ու տեղուները՝ մարդուս վրայ երբեմն մի եւ նոյն տպաւորութիւնը կընեն: Շատ անգամ կըլլայ որ երկիր մը թէ եւ առաջին անգամն է որ կտեսնեմք, բայց մեզի արդէն ծանօթ կերելի, վասն զի ուրիշ անգամ նոյնպիսի տեղ մը գտնուած եմք: Օրինակի աղագաւ, այս երկրին տեսարանը մտքիս վրայ շատ ազդեցութիւն ունեցաւ: Քանի որ մշուշը ուռենիներուն վրայէն անցնելով՝ հորիզոնին վրայ կտարածուէր՝ միտքս ձգեց դիպուած մը՝ որուն վկայ գտնուեցայ իՔալիֆոռնիա: Կարծեմ թէ դուք ալ Քալիֆոռնիա գնացած էք, ուստի եւ այս դիպուածը կարելի է որ ձեզի ալ հետաքրքրական ըլլայ: Եթէ կուզէք՝ ձեզի պատմեմ:

— Պատմեցէք, ըսաւ Պ. տը ժիրար, անտարբեր կերպով մը:

— Միաբերնիդ բերէք տեղը. աջ կողմը ասոնց պէս թիբերու ցանկ մը, ձախ դին՝ ծովը, որ ծառերու մէջէն կերեւայ, ինչպէս այս մառախլապատ դաշտը. գիմացը՝

կղզիացեալ տնակ մը, ինչպէս այս որսոյ տնակը: Կտենէք, Պարոն:

— Այո՛, պատասխանեց Պ. տը ժիրար, երեսանց հանգարտութիւն մը ցուցնելով:

— Արդ ես այն տնակին քով կերթայի, ուր որ բարեկամներէս մէկը ժամագիր եղած էր ինձ հետ: Դժբաղդաբար քիչ մը ուշացայ Սան-Ֆրանչիսքոյի մօտիկ մը մէջ՝ ուր արիւնքուշտ տեսարան մը պատահած էր:

Ժաք դիտմամբ կեցաւ: Պ. տը ժիրար ծռեցաւ գէպի նա, եւ կուղէր անշուշտ գէմքին վրայի գծերը գիտել, բայց մութը կոխած էր:

— Սակայն անխռով եւ աներկիւղ տնակին կմօտենայի, մինչ յիսուն քայլ անդին՝ մութութեան մէջ յա՛նկարծ հրացան մը պարպուեցաւ՝ ու բարեկամս մեռած գետին տապալեցաւ:

Այս վերջի խօսքերը բարձր ձայնով մը ըսած էր ժաք, իբրեւ թէ մէկու մը նշան տուած ըլլար, եւ ահա յիսուն քայլ հեռուն հրացան մը պարպուեցաւ, ու լուսոյ հետք մը ճանապարհն աւօսեց:

Պ. տը ժիրար այս անակնկալ դժբախտ մը վրայ այլայլեցաւ, ետ ետ ցատքեց, ինքզինք պաշտպանելու, եւ ժաքի վրայ ձգեց շփոթած աչքերը:

— Է՛հ, ես ապահովապէս գիտէի որ գուք էք որ սպաննեցիք զԺէրպոյ, գոչեց ժաք, քիչոյն մօտենալով:

Բայց Պ. տը ժիրար պատասխան չտուաւ. ժաքի վրան կնայէր, ու կամաց կամաց այլայլութիւնն անցնելով, ձեռքը ճակատին զարկաւ, ու իբր թէ ուրախութեամբ մը գոչեց.

— Վերջապէս հասկացայ թէ ո՛ւր ձեզի հետ հանդիպած եմ, Սան-Ֆրանչիսքոյի ճանապարհին վրան էր, երբ ձեր նաւաստիներովը բլրակին վրայ կելայիք:

— Ուրեմն կխոստովանիք որ . . .

— Ի՛նչ, հարցուց Պ. տը ժիրար, շփոթած:

— Որ գուք էք բարեկամիս սպանողը:

Պ. տը ժիրար ձեռք բերած էր իւր սովորական հանգարտութիւնը: Քիչ մը կեցաւ, յետոյ

— Եւ ինչո՞ւ չէ, պատասխանեց. Ժէրպոյ իրաւունք չունէր իմ տունս մտնելու: Իմ պատուոյս դպաւ, ես ալ զինքն սպաննեցի: Այնչափ խենդ չեմ որ իմենամարտ կարգայի այն մարդը՝ որ ընտանեկան պատիւս վրդովեց ու անարգեց. . . Բայց բանը անոր վրայ չէ, մեր երկուքնուս վրայ է: Այժմ՝ կհասկանամ ձեր բռնած կերպը: Երեք ամսէ իվեր զիս կգիտէիք, ու վերջապէս ահա որոգայթին մէջ զիս ձգեցիք: Կարող էք վաղը զիս դատաստանի քաշել, եւ գլխուս ո՛ գիտէ ինչ ձանձրութիւններ բերել: Որովհետեւ գաղտնիքս գիտէք, ուրեմն պէտք է որ զձեզ սպաննեմ:

— Է՛հ, յիրաւի՝ ափսոս է որ ձեռուընիդ զէնք չկայ, ապա թէ ոչ՝ զիս ալ անշուշտ Ժէրպոյին պէս կսպաննէիք. բայց ասպհով եղիք որ զձեզ արգարութեան ձեռքը չեմ մասններ: Շատ երկար կըլլար այդ, եւ գուցէ ազատելու ճարը կգտնէիք: Ի՛նձ կիյնայ բարեկամիս վրէժն առնուլ, եւ կհաւանիմ ձեզ հետ մենամարտելու:

— Այնպէս է նէ՛, վաղը, գոչեց Պ. տը ժիրար:

— Վաղը, պատասխանեց ժաք:

Այս ըսին ու ներս գահլիճը մտան: Քանի որ մենամարտն որոշուեցաւ, ժաք հանգարտ վիճակի մը մէջ՝ սկսաւ վտանգէն չվախնալ. զուարթ կերպով մը եղածը գնաց պատմեց Աշիլի: Նա իսկզբան զարհուրեցաւ, բայց յետոյ տեսնելով բարեկամին ժպտիլը, մտածեց որ կարելի է այս կերպով ամէն բան կըմըննայ, ու ժաք՝ շատ շատ վերք մը առնելով կխալըսի: Այնուհետեւ բարեկամին ապագայն ու քրոջը երջանկութիւնն ալ չայլալիւր այն տատամսութիւններով՝ որոց մէջ այնչափ ատենէ իվեր կծփար լամպերի կեանքը:

Երկրորդ օրը երկու հակառակորդքն՝ իրենց վկաներովը եկան. Պ. տը ժիրարի վրայ ցուրտ քինախնդրութիւն մը կերեւար. իսկ ժաք երէկուանը չէր. անշուշտ գիշերուան մէջ իրեն գաղտնի ձայները խօսած էին նորէն: Սուրը ձեռքն առած ժամանակ անուշ ու տխուր կերպով մը նայեցաւ Աշիլի վրան: Երկու հակառակորդները վերջի աստիճանի կատաղութեամբ զարնուեցան իրարու հետ: Պ. տը ժիրար լի էր բարկութեամբ, բայց հարուածները կշռելով կուտար: Իսկ ժաք

ուրիշ բան չէր նայեր՝ բայց եթէ զարնէ: Զարնուեցաւ, բայց իյնալու ժամանակը սուրն երկնցուց, եւ մինչ Պ. տը ժիրար յարձակեր էր բոլոր մարմնով՝ ժաքի սուրն մը տաւ իւր սիրարը ու մէկէն յերկիր տապալեցաւ:

Աշիլ՝ իւր բաղկացը մէջ ընդունեցաւ զբարեկամը. — Ա՛հ, հեծեց ժաք մահադին ձայնով մը. ժէրպոյի վրէժն առի... բայց ես գիտէի որ մէնամարտի մը մէջ պիտի մեռնէի:

Բ Ա Ն Ա Լ Ի Բ Ն Ա Կ Ա Ն Գ Ի Տ Ե Լ Ե Ա Յ

Լ Ո Յ Ս.

Ի՞նչ է լոյսը.

— Լոյս կըսուի այն բանն որ տեսանելիութեան անծանօթ պատճառն է: Լոյս հանելու սովորական հնարքներն են շփումն, ելեքտրականութիւն, եւ բնալուծական ազդեցութիւնք. անոնցմէ ալ աւելի սովորական եղած է վառած նիւթերուն բոցէն լոյս առնելը:

Ի՞նչ օրինակներով կրնաս ցուցնել թէ առանց տաքութեան լոյս կրնայ լինել.

— Ա) Փոսփորացեալ մարմինները լոյս կհանեն առանց զգալի տաքութեան.

Բ) Մանր կենդանիներ կան, ինչպէս լուսատուուն, ցիփին, որ առանց տաքութեան այնչափ լոյս կուտան որ անով կրնայ գիրք, կարդացուիլ.

Գ) Փայտը, միսը, մանաւանդ ձուկը, փտութեան մէկ աստիճանի մը կհասնին երբեմն որ առանց տաքութիւն տալու լոյս կձգեն.

Դ) Բնալուծական երեւոյթներ կան որ առանց տաքութեան լոյս հանելով կլինին, ինչպէս ածուխի ժանգին քլորի հետ այրելը:

Առանց լուսոյ տաքութիւն լինելու մէկ երկու օրինակ տուր.

— Ա) Շատ նիւթեր կան որ կրնան սաստիկ տաքնալ՝ առանց լոյս հանելու.

Բ) Արեւու ցառագայթէն այնպիսի մասեր

կրնան զատուիլ որ տաքութիւն կուտան առանց լոյս հանելու:

Ինչէ՞ն է որ ցրագին լոյսը չես կրնար տեսնել՝ երբոր ծուռ խողովակի մը մէջէն նայիս.

— Վասն զի լոյսը համապէս միջոցի մէջ ուղիղ գծով կծաւալի:

Ինչէ՞ն է որ արեւուն մտած ու ելած ատենը՝ մարդս կրնայ անոր նայիլ, իսկ ցորեկը աչուրները կառնուին.

— Վասն զի երբոր արեգակը հորիզոնին վրայ է՝ ցառագայթները աւելի թանձր օդէ կանցնին քան թէ կէսօրը, եւ լուսոյն մէկ մասը օդոյն մէջ կընկղմի:

Արեւուն պայծառութիւնը գրեթէ 1200 անգամ աւելի տկար է հորիզոնին վրայ քան թէ զենիթին հասած ատենը:

Արեւն ու լուսինը ինչո՞ւ համար աւելի խոշոր կերելին ելած եւ մտած ատեննին՝ քան թէ երբոր զենիթն լինին.

— Ա) Այս երեւոյթը աւելի աչքի խաբէութիւն է: Երբոր արեւն ու լուսինը հորիզոնին մօտ են, կրնանք զանոնք երկրիս երեսը եղած բաներուն հետ համեմատել, անով իրենց սկաւառակը մեծ կերելի: